

БАЛТА СТАРООБРЯДСЬКА

Балта – місто, районний центр Одеської області, з 1791 р. до ствердження Рядянської влади повітове місто Подільської губернії. До приєднання до Росії стояло на кордоні Речі Посполитої та Кримського ханства (васала Османської імперії). В XIX – на поч. XX ст. центр древнього благочестя, місце перебування старообрядського єпископа Балтського (білокриницької ієрархії), пункт зосередження старообрядського капітулу губернії, крупний торговельний центр.

Місто Балта засноване в 30-ті рр. XVII ст. за розпорядженням відомого польського магната князя Любомирського. Його осадчим був єврей Додісом Шмулівич. Спочатку воно носило назву Палієва Озера і розміщувалося на лівому березі річки Кодими (притоки Південного Бугу). Свою назву містечко отримало від імені козака Палія, який ще до започаткування його Д. Шмулівичем займався в цій місцині пивоварінням¹.

По праву сторону від р. Кодими на уступленій князем Любомирським землі, навпроти Палієва Озера виникає інша невелика слобода, під назвою Фокшани². В 1748 р. на території Фокшан, які спалюються татарами, турки будують фортецю під назвою Балта (або Барта), що нібито в перекладі з турецької означало “сокира” – для страхання неприятеля.

Ще раніше, в 1699 р., на протилежному березі р. Кодими Йозеф Любомирський будує укріплення і називає його Йозефград.

До 1748 р. відноситься перша загадка про нове селище старообрядців на стороні підвладній Туреччині³. Говориться, що старовіри поселилися біля фортеці, окремою слободою. Вони були вихідцями з чернігівських старообрядських слобід. Однак, досліджуючи економічний розвиток м. Балти

згаданого періоду, ми припускаємо, що старовіри селилися в Балті значно раніше, тому що в вищезгаданий час вони вже вели інтенсивну торгівлю в регіоні і мали досить значні капітали. Ймовірно, в 1748 р. сюди переселилась значна група старообрядців з Чернігівщини, про що й засвідчує джерело. Підприємливих старовірів ця місцина приваблювала своїм вигідним географічним становищем: місто розміщувалося на важливих торговельних шляхах, які йшли з глибин Брацлавщини, Поділля, Волині та Київщини до берегів Чорного моря.

Власне м. Балта з сучасною йому назвою починає існувати з 7 жовтня 1795 р., коли регіон переходить під скіпетр російського царя. З цього часу завдяки поживленню господарських та торговельних зв'язків місто розвивається швидкими темпами. На “турецькій” стороні старообрядцями облаштовується три великі вулиці: Нижня Руська, Середня Руська та Верхня Руська. З цього часу “турецьку” сторону починають називати “російською” стороною⁴. Поскілки в Балті старообрядський елемент був єдиним, який представляв росіян серед чисельної общини євреїв, то влада, не дивлячись “на їх розкол”, певний час опиралася на допомогу старовірів.

Досить суттєвого значення набуває в місті ярмаркова торгівля. Всього тут відбувалося шість ярмарок, проте, найбільшою з них була Троїцька або Майська ярмарка. Ця ярмарка за оборотами привезеного і проданого товару входила в трійку найбільших ярмарок Південно-Західного краю Російської імперії, разом з Києвом та Бердичевом. Ярмарка розпочиналася 25 травня і продовжувалась більше як 10 днів.

В другій пол. XIX ст. обороти цієї ярмарки становили:

Роки	Привезено товару (крб.)	Продано товару (крб.)
1862*	2 189 157	69 358.
1863*	1 538 587	262 326
1864* ⁵	594 600	216 000
1872**	987 596	389 623
1880**	2 753 813	1 720 817
1881** ⁶	2 196 019	1 209 011
1887***	3 049 978	2 191 361
1888*** ⁷	2 235 917	1 456 605
1889 ⁸	1 796 824	916 082
1897 ⁹	550 000	300 000

На початку XIX ст. старообрядці міста вели активну торгівлю. Вони мали ряд своїх магазинів. В місті до купецької гільдії було записано 397 старовірів, тоді як купців серед євреїв, які складали більше 70% населення Балти налічувалося всього лиш 46 чол¹⁰. В 60-ті рр. XIX ст. Балта стає найкращим і найбільш промислово розвиненим містом Подільської губернії¹¹.

Приведені вище свідчення протирічили російському законодавству про купецькі гільдії. Указами імператора заборонялося допускати старовірів до запису в них без пред'явлення свідотств про приналежність до панівної Церкви. Іншим указом регламентувався запис в гільдії на тимчасовій основі з умовою прийняття старообрядцями єдиновір'я.

В 1859 р. в Подільську духовну консисторію поступив донос, "что в Балте есть немало кушцов из раскольников, а именно: Лапин, Кушнерев, Фомин, Тамбовский и другие есть, таких много, проживающих лиц из других губерний, как-то из Черниговской и Кишиневской"¹². Духовна консисторія вимагала дати свідчення, на основі чого старообрядці Балти записані в купецькі гільдії.

До статорообрядцьких купців міста належали: Яків Давидович Марінський, Філарет Омелянович Фомін, Михайло Іванович Кушнеров, Іван Іванович Чоботов, Авраам Олексійович Фомін, Корній Іванович Пипін, Прокіп Григорович Лощенов, Устим Трохимович Гончаров, Назар Якимович Марінський, Сергій Матвійович Лапін, Моїсей Матвійович Лапін, Явдоким Єгорович Карасьов, та приписаний до Бесарабської області до м. Бендер міщанин Єгор Васильович Фомін¹³.

12 грудня 1859 р. балтський священник панівної Церкви Микола Попов доносить архієпископу подільському і брацлавському Іринарху про очікуване швидке приєднання місцевих старовірів до офіційної Церкви. "При всем усилии со стороны моей, – писав він, – к просвещению балтских раскольников при всяком удобном случае, религиозно-нравственное состояние их доселе не улучшилось. Есть, впрочем, надежда, что оно скоро улучшится, потому что большая часть из них или вовсе не придерживается своих грубых обычаев, или держится таковых токмо для вида, а некоторые даже не противоречат православным убеждениям и иногда бывает в православной церкви, особенно при совершении браков. Очевидно, что они тягостятся своим настоящим состоянием, но по невежеству не имеют сил отстать от него"¹⁴. Але чи дійсно тяготились балтські старовіри сповіданням древньо-православної віри? На прохання балтського міського голови, підполковника Макарова, більшість з представлених свідотств купецьких свідчили, що належали вони до "старообрядського віросповідання". Серед них купці 3-ої гільдії: Абрам Фомін, Яків Марінський, Устим Гончаров, Назар Марінський, Явдоким Бондарєв, Михайло Кушнеров, Іван Чоботов та Філарет Фомін. Інші відповідали заплутано. Так, купці 3-ої гільдії Єгор Фомін, Михайло Кушнеров та Моїсей Лапін написали, що вони належать до "греко-римського", тобто по суті уніатського віросповідання, що дуже сумнівно. Купець 3-ої гільдії Сергій Лапін вказав, що належить до греко-російської, а купець 3-ої гільдії Прокіп Лощенов узагальнив і уклав, що належить до християнського віросповідання¹⁵. В той самий час Балтська міська дума відповіла городничому, що купці-старообрядці міста під час ресстрації заявлених капіталів пред'явили свідотства в Подільську казену палату про свою приналежність до єдиновір'я, тобто офіційної Церкви. На основі цих документів старовіри міста і зачислились в купецькі гільдії.

Все купецтво м. Балти було предствалено лише одним купцем 1-ої гільдії, котрий також походив з старообрядської родини. В 1859 р. Павло

Матвійович Лапін обминувши другу гільдійську ступінь, зразу ж заявив про наявність капіталу, що дозволяв зачислитися до 1-ої гільдії. Проте, перш ніж причислитись до неї він повинен був підтвердити свою приналежність до офіційного православ'я. З цією метою 29 жовтня 1858 р. в м. Єлисаветграді він обвінчався з дочкою єлисаветградського купця Ганною Олексівною Соколовою в єдиновірській церкві.

Балтські старообрядці займались не лише торгівлею, але ще й розведенням та забосм худоби. Цей ряд представляли купці Лапіни, Кушнерови, Бондарєви, Соколови, Шаталови та ін. Їх річний оборот складав від 150 до 200 тис. крб¹⁶. Переважна частина худоби та овець перероблялась на балтських салаганах. В місті їх нарахувалося дванадцять, а в кожному з них знаходилося по двадцять одному котлу. Місцеві старообрядці також займалися відгодівлею свиней та продажем свинного сала. Купець Михайло Соловійов торгував горілкою від промисловця Соколова. Миловарний завод працюючий в місті також належав старовіру. По вулиці Купецькій (нині Уварова) в місті працював магазин під вивіскою "Фабрика Морозова" відмого російського фабриканта-мільонера, старообрядця Морозова. Тут торгували марсельовими ковдрами та красним товаром. В Балті старовіри мали всього декілька великих лавок, котрі приносили прибутку від 30 до 40 тис. крб. щорічно. Значна частина місцевих старовірів займалася коробейним промислом, характерним для стародубських старовірів-лобожан та володимирських старообрядцьких офеней. Товар, який вони розносили, продавався по селах та містечках, базарах та ярмарках, як оптовикам євреям так і безпосередньо споживачу¹⁷.

В 1860 р. в Балті проживало 14 154 чол.¹⁸, а в 1891 р. населення міста становило 33 743 чол¹⁹. За конфесійною приналежністю в 1891 р. вони розділялися слідуочим чином: євреїв – 79,3%, православних – 18,1%, старообрядців – 1,8%, католиків – 0,8%, лютеран – 0,01%. Храмів панівної Церкви числилося два, один костюл, синагог і єврейських молитовних будинків – 17, одна старовірська церква²⁰.

Із звітної відомості про офіційну чисельність старовірів в Подільській губернії відомо, що в Балті в 1835 р. їх проживало 680 чол., в 1857 р. – 1235 чол., в 1864 р. – 1696 чол., в 1868 р. – 1227 чол., в 1897 р. – 1804 чол., в 1900 р. – 1470 чол., в 1913 р. – 3494 чол.²¹. Якщо слідувати відомості, то помітно, що чисельність старовірів міста немає поступового росту, а за вибрані роки розвивається стрибкочинно. Це викликано насамперед далеко не точною ресстрацією старообрядського населення Балти. Лише дані за 1913 р. можна вважати більш-менш найближчими до реальної цифри по причині припинення на старовірів гоніннь після 1905 р.

Не дивлячись на своє високе соціальне становище в 30-ті рр. XIX ст., надалі старовіри лишились цивільних прав, насамперед права бути вибраними до органів місцевого самоврядування

та виражати інтереси своєї общини²². Цим розпорядженням від участі в роботі магістрату усувались не лише старовіри, але всі православні міста, тому що перші виражали інтереси також і останніх, які не мали змоги з-за браку освіти бути обраними в міську раду.

В 1841 р. балтські купці-старовіри Кондрашов і Пипін виступають за створення в місті публічної бібліотеки на свій кошт з метою освіти представників місцевого підприємництва, а також інших верств населення²³. Разом з цим вони виступили за ствердження комерційного зібрання.

Що стосувалося облаштування вулиць, де жили балтські старовіри, то вони відрізнялись від інших своєю чистотою та обширністю. Багаті, доглянені будинки витагувались в одну лінію, чергувались з дерев'яними, високими глухими воротами. Їх конструкція, як і архітектура будинків, нагадували тип великоросійської забудови вулиць. Представник Генерального штабу Вітковський, котрий перебував в 60-ті рр. XIX ст. на Поділлі з цього приводу писав: "Городская полиция, которая всегда имеет много хлопот с содержанием в исправности городских улиц совершенно спокойна насчет кварталов, заселенных раскольниками. Городничему довольно сказать: на вашей улице не совсем исправлен мост; и они ответят: "так что же, батюшка, прикажи, так исправим, а нет, так и новый сделаем!"²⁴.

Швидке збагачення балтських старовірів висунуло їх на високі позиції не тільки в Подільській губернії, але й в старообрядстві в цілому. Активна життєва позиція балтських, як і куренівських (с. Куренівка Ольгопільського повіту Подільської губернії) старообрядців визначила їх подальший шлях. З ствердженням в 1846 р. в Білій Криниці (Буковина підвладна Австро-Угорській імперії) старообрядської ієрархії викликало піднесення Балти. Місто стояло на шляху сполучення старообрядців Москви і Білої Криниці. Активність та багатство місцевих старовірів дозволило створити тут одну з перших єпархій древньоправославної Церкви. Тут була створена Балтська єпархія. Першим її єпископом стає настоятель та ігумен Куренівського чоловічого монастиря, колишній балтський купець Василь Ємельянович Римарев, в іночестві – Варлаам²⁵. Рукопокладений він був під Москвою старообрядським архієпископом Антонієм (Шутовим), Будучи гарячим прибічником Окружного послання, підписаного ним в кінці 1862 р., єпископ Варлаам до самої своєї кончини залишився вірним йому.

Балтська старообрядівська єпархія мала величезні простори. Єпископ балтський окормляв приходи всього Південно-Західного краю, Херсонської та частини Бессарабської губерній. В віданні балтського єпископа перебували Чорнобильський Пустинно-Нікольський чоловічий монастир, Замошинський Казанської

Божої Матері жіночий монастир (обидва в Радомішльському повіті Київської губернії), Черкаський Покровський жіночий монастир, Куренівський Нікольський чоловічий монастир, Куренівський Успіння Пресвятої Богородиці жіночий монастир (Ольгопільський повіт Подільської губернії).

Після смерті єпископа Варлаама в 1868 р. Балтська єпархія розкололась. Варлаама поховали в Балті на старообрядському кладовищі в родовому склепі. Після його смерті подільські старообрядці розділились на два табори: прихильників та противників Окружного послання. Вже в 70-ті рр. XIX ст. тут діє два єпископа: окружний та неокружний. Відповідно й населення Балти ділилося на дві частини – ту, яка приймала Послання, та ту, яка його не визнавала. Ще до згаданого Послання старовіри міста ділили себе на дві групи. Проте, всі вони були поповцями і визнавали Білокриницьку ієрархію. Так моленним належав Введенський храм, часоуспенним – церква Успіння Пресвятої Богородиці, а коли з'явилися неокружники, прозвані в Балті калантайвцями, збудований ще один Успенський храм²⁶. З 1871 по 1873 рр. балтською кафедрою управляв єпископ Анатолій. Далі, з 1876 по 1906 рр. єпархією завідував єпископ Селівестр. В той самий час на цю кафедру неокружний єпископ Йосип нижньгородський поставив єпископом Кирила I. Він займав цю кафедру до 1884 р. З 1897 р. до смерті Селівестра в 1906 р. неокружну балтську кафедру займає Кирил II²⁷. В 1906 р. він примирився з старообрядською Церквою і переніс свій центр єпархії з Куренівки до Одеси. З цього часу він іменується єпископом балтським і одеським,

Таким чином, вигідне географічне становище м. Балти сприяє поселенню тут старообрядців:

– масове переселення старовірів відбулося в 60-ті рр. XVIII ст. В турецьку Балту поселилась значна кількість прибічників древнього православ'я з чернігівських і стародубських слобід;

– вигідне географічне розташування задавало ритм розвитку балтської ярмаркової торгівлі, що в свою чергу сприяло піднесенню благополуччя місцевих старовірів;

– не дивлячись на порівняну більшість євреїв в м. Балті, тон в ярмарковій торгівлі задають старообрядці;

– розвнуті регіональні торгівельно-економічні зв'язки сприяють піднесенню інших видів господарської діяльності прихильників церковної старовини;

– старовіри виступають як активні громадяни в облаштуванні міста;

– з заснуванням Білокриницької ієрархії та наявністю капіталу в Балті створюється старообрядська єпархія;

– з створенням Балтської єпархії місто перетворюється на один з центрів старообрядства.

Примітки:

1. Карачківський М. Матеріали до історії міст на Поділлі наприкінці XVIII віку // Історично-географічний збірник. Т. 4. – К., 1931. – С. 170.
2. Там само.
3. Подольские епархиальные ведомости. (Далі ПЕВ). 1889, № 31. – С. 716.
4. Город Балта (Подольской губернии) Историческая заметка // Киевская старина, 1904, № 6.
5. Демяненко А. Статистические сведения о Подольской губернии за 1862, 1863 и 1864 гг. – Каменец-Подольск, 1865. – С. 43.
6. Сборник сведений о Подольской губернии // Краткие статистико-экономические очерки современного состояния Подольской губернии. Вып. II. – Каменец-Подольск, 1882. – С. 77.
7. Обзор Подольской губернии за 1888 г.
8. Обзор Подольской губернии за 1889 г.
9. Большая энциклопедия. Т. 2. – СПб., 1900. – С. 486.
10. Карачківський М. Матеріали до історії міст на Поділлі наприкінці XVIII віку // Історично-географічний збірник. Т. 4. – К., 1931. – С. 168.
11. Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861-62 гг. Ч. 2. – СПб., 1863. – С. 7.
12. Каменець-Подільський міський державний архів. Ф. 315, оп. 1, спр. 1490, арк. 1.
13. Там само. – Арк. 39.
14. Там само. – Арк. 7.
15. Там само. – Арк. 37.
16. Витковский. О роскольниках в Подольской губернии // Отечественные записки [Б. м. и г.]. – С. 358.
17. Там само. – С. 359.
18. Семенов П. П. и др. Географо-статистический словарь Российской империи. Т. 1. – СПб., 1863. – С. 201.
19. Энциклопедический словарь Т. 2А. – СПб., 1891. – С. 820.
20. Там само.
21. Таранець С. Старообрядство Поділля: питання історії та сучасності // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 4. – К., 1999. – С. 45.
22. Центральний державний історичний архів України (ЦДІАУ) в м. Києві. Ф. 442, оп. 1, спр. 1483, арк. 2.
23. Попитка учредить в Балте коммерческое собрание и городскую общественную библиотеку // Киевская старина. – К., 1901. – С. 159.
24. Витковский. О роскольниках в Подольской губернии // Отечественные записки [Б. м. и г.]. – С. 359.
25. Таранець С. Старообрядство Поділля: питання історії та сучасності // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 4. – К., 1999. – С. 45.
26. Особистий архів автора. Щоденник 20 вересня 1999 р. Свідчення Полякової Степаниди Федосіївни.
27. Таранець С. Старообрядство Поділля: питання історії та сучасності // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 4. – К., 1999. – С. 61.

